

ВІДГУК

офіційного опонента – доктора юридичних наук, професора Марчука Миколи Івановича на дисертацію Завальнюка Ігоря Вікторовича на тему «Конституційні основи забезпечення права на справедливий суд в Україні», поданої на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук зі спеціальності 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право

Обґрунтування вибору теми дослідження. Справедливий суд – мрія людей з часів глибокої давнини. У документах багатовікової давності право на правосуддя закріплено в одному ряду з правом на життя і правом на забезпечення збереження власності. У сучасному світі право громадян на справедливе судочинство визнається всіма державами. Воно опосередкованим чином гарантовано і Конституцією України.

Однак не можна сказати, що багатовікова мрія про справедливий суд знайшла своє повне втілення хоча б в одній країні світу. На жаль цього не можна сказати і щодо України. Хоча проблемі забезпечення цього права в нашій країні з часу проголошення незалежності приділялася належна увага (опублікована значна кількість наукових праць, внесені відповідні зміни до законодавства), все ж таки, залишаються невирішеними деякі суттєві питання конституційної регламентації гарантій справедливого судочинства.

Право на справедливий судовий розгляд гарантується пунктом 1 статті 6 Європейської конвенції, який говорить: «Кожен у разі спору про його громадянські права та обов'язки ... має право на справедливий і публічний розгляд справи в розумний термін незалежним і неупередженим судом, створеним на підставі Закону».

Слід зазначити, що гарантії справедливого судового розгляду, закріплені Конвенцією, зводяться в основному до дотримання процесуальних гарантій, таких, як, наприклад, можливість підготувати і подати позовну заяву до суду, тобто безпосереднє право на доступ до суду, право допитати в судовому засіданні свідків або представити відповідні докази, забезпечення рівних прав сторонам в процесі, відсутності зацікавленості суддів тощо.

Європейський суд з прав людини не розглядає результати судового розгляду. Він сам встановив практику невтручання в результати судових розглядів, вказавши, що таке втручання перетворює Європейський суд у суд «четвертої інстанції». Разом з тим значна практика Європейського суду з тлумачення і застосування права на справедливий суд дала не тільки визначення цього права, прояснила його, але в певній мірі навіть розширила сферу його застосування.

Слід наголосити, що одного закріплення в Конституції України, міжнародних правових актах і процесуальному законодавстві права кожного на справедливий суд, самого по собі ще недостатньо, щоб вважати проблеми забезпечення справедливого правосуддя вичерпаними. Необхідно забезпечити всім зацікавленим особам реальну можливість здійснення цього права, тобто реальний доступ до правосуддя та усі подальші гарантії.

Дисертаційне дослідження І. В. Завальнюка заповнює прогалину в системному дослідженні наукової проблеми конституційного забезпечення права на справедливий суд в Україні, яке виявилось у побудові концепції та у визначенні особливостей конституційних основ забезпечення права на справедливий суд в Україні з подальшим формуванням пропозицій щодо удосконалення відповідного конституційного законодавства. Осмислення цієї концепції спирається на порівняльний, системний аналіз, а також синергетичний підхід, що дає змогу на виході створити оптимальну незалежну, орієнтовану на забезпечення суспільних інтересів модель конституційного забезпечення справедливого судочинства в Україні.

Все це вказує на актуальність обраної І. В. Завальнюком теми дослідження як в науковому, так і в практичному планах. Актуальність теми також зумовлена тим, що у більшості праць представників вітчизняної юридичної науки конституційні основи забезпечення права на справедливий суд в Україні не розглядалися як основний предмет дослідження.

В дисертаційному дослідженні І. В. Завальнюк зосередився на питаннях, щодо яких триває дискусія у вітчизняній правовій науці, творчо розвинув

наявний науковий доробок та запропонував авторський підхід щодо основної проблематики. Висловлені положення та рекомендації відзначаються достовірністю. Детальне ознайомлення з текстом наукового дослідження, авторефератом і публікаціями І. В. Завальнюка дозволяє стверджувати, що підхід дисертанта до аналізу предмета дослідження є фундаментальним й ґрунтовним. Дисертація має логічну структуру, яка дозволяє розкрити поставлені дослідницькі завдання та досягти поставленої мети.

Методологічною основою дослідження є широкий спектр філософсько-світоглядних, загальнонаукових та спеціальних підходів й методів наукового осмислення конституційних і правових явищ. При написанні дисертації І. В. Завальнюк застосував закони та методи аналізу та синтезу, за допомогою яких можливою стала загальна характеристика філософсько-методологічних засад дослідження правового феномену справедливості в суспільстві (с. 44 – 59), а також обґрунтування типології справедливості (с. 60 – 95); діалектичний метод, який дозволив дослідити генезу доктрини права на справедливий суд, а також виділити основні підходи до визначення справедливості в системі конституційно-правових цінностей (с. 59 – 131). Застосування І. В. Завальнюком системно-структурного методу виявилось важливим для обґрунтування аксіологічних напрямів вдосконалення інституційно-конституційних гарантій регламентації права на справедливий суд в Україні (с. 397 – 430). Метод системного аналізу був використаний дисертантом в ході аналізу доктринально-нормативних проблем конституційно-правового тлумачення справедливого судочинства в Україні (с. 381 – 397); структурно-функціональний метод дав можливість І. В. Завальнюку дослідити реалізаційні особливості вдосконалення неявних елементів конституційного механізму забезпечення права на справедливий суд в Україні (с. 445 – 475); за допомогою порівняльно-правового методу дисертантом проведено компаративний аналіз зарубіжного досвіду конституційного забезпечення права на справедливий суд та визначено можливості його застосування у вітчизняній конституційній доктрині та практиці (с. 266 – 365).

Застосування цих методів дало можливість І. В. Завальнюку забезпечити органічну єдність теорії й практики, поєднати різні підходи: критичний, раціональний, ретроспективний, логічний, що також допомогло виокремити та дослідити ключові конституційні основи забезпечення права на справедливий суд в Україні.

Слід звернути увагу на чітку **структуру дослідження**, послідовність та аргументованість положень дисертації. В дисертації досліджено та систематизовано теоретичні підходи, понятійно-категоріальний апарат і методологічний інструментарій, якими оперує автор, і які висвітлюють різноманітні проблемні аспекти конституційного забезпечення права на справедливий суд у світі і, зокрема, в Україні.

У *першому* розділі дисертації І. В. Завальнюком здійснено аналіз філософсько-методологічних засад дослідження правового феномену справедливості в суспільстві (с. 44 – 59); обґрунтовано типологію справедливості та основні підходи до її визначення в системі конституційно-правових цінностей (с. 60 – 95); досліджено генезу доктрини права на справедливий суд в сучасному суспільстві (с. 95 – 131).

Другий розділ присвячено осмисленню дослідником конституційно-сутнісних основ забезпечення права на справедливий суд у конституційному державно-правовому механізмі, спираючись на принципи правовладдя та верховенства права (с. 134 – 157); визначенню спеціального суб'єктно-об'єктного складу конституційного права на справедливий суд, виявленню його змісту, а також виділенню його відповідних базових змістовно-компонентних категорій, в тому числі на основі практики Європейського суду з прав людини як головного орієнтиру стосовно засад забезпечення та реалізації права на справедливий суд (с. 157 – 175); наданню характеристики організаційній змістовно-компонентній категорії конституційного права на справедливий суд (с. 175 – 207); обґрунтуванню природної змістовно-компонентної категорії конституційного права на справедливий суд та виділенню її складових (с. 207 –

233); визначенню структури процедурної змістовно-компонентної категорії конституційного права на справедливий суд (с. 233 – 257).

У *третьому* розділі дисертації дослідником проаналізовано досвід конституційно-правової регламентації та реалізації права на справедливий суд у провідних країнах світу і виявлено можливості його впровадження в Україні (с. 266 – 365). Зокрема автором проаналізовано конституційно-правові засади забезпечення права на справедливий суд в Австралії (с. 266 – 274); розкрито сутність нормативно-правового механізму забезпечення права на справедливий суд у Великій Британії (с. 275 – 285); охарактеризовано досвід конституційно-правової регламентації та реалізації права на справедливий суд у США (с. 285 – 317); досліджено особливості конституційно-правової системи гарантування справедливого судочинства в Канаді (с. 317 – 328); проведено конституційно-правовий аналіз гарантій забезпечення права на справедливий суд в провідних країнах Європейського Союзу (с. 328 – 365).

У *четвертому* розділі І. В. Завальнюк обґрунтовує доктринально-нормативні проблеми конституційно-правового тлумачення справедливого судочинства в Україні (с. 381 – 397); намагається запропонувати ціннісно-раціональні напрями вдосконалення інституційно-конституційних гарантій регламентації права на справедливий суд в Україні (с. 397 – 430); обґрунтовує шляхи гармонізації конституційного законодавства в сфері забезпечення права на справедливий суд в Україні із європейськими вимогами справедливого судочинства (с. 430 – 444); визначає реалізаційні особливості вдосконалення неявних елементів конституційного механізму забезпечення права на справедливий суд в Україні (с. 445 – 475).

Загалом структура дисертаційної роботи, що стала запорукою обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, забезпечила досягнення поставлених завдань та обґрунтованість отриманих результатів дисертаційної роботи.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків та рекомендацій, сформульованих у дисертації, їх достовірність і новизна.

Важливим проявом обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації є наукове підґрунтя дослідження, до якого входять наукові праці фахівців у галузі конституційного права, загальної теорії держави і права, міжнародного права, інших галузевих правових наук, у тому числі зарубіжних дослідників. Нормативна основа дисертаційного дослідження представлена Конституцією України, а також низкою законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів в конституційно-правовому механізмі забезпечення справедливого судочинства. Інформаційна та емпірична основа роботи являє собою комплекс профільних (за темою дослідження) офіційних документів України (у тому числі законопроектів), що стосуються права на справедливий суд, а також законів, підзаконних нормативно-правових актів, рішень Європейського суду з прав людини, рішень Конституційного Суду України та інших офіційних документів України та розвинених країн світу, що гарантують справедливе судочинство.

Дослідження, проведене І. В. Завальнюком, вирізняється науковою новизною, яка полягає в тому, що подана до захисту дисертація є першим у вітчизняній юридичній науці комплексним дослідженням, в результаті якого з використанням сучасних наукових праць та методів наукового пізнання розроблено принципово нове концептуальне розуміння та якісний підхід до конституційних основ забезпечення права на справедливий суд в Україні, спираючись на сучасні доктрини справедливого судочинства та конституційно-правовий досвід провідних світових країн.

Автор формулює висновок, що проводячи дослідження ціннісної категорії справедливості в сфері права, можливо виділити певні базові параметри, які дають чітке розуміння актуальності на сьогоднішній день ціннісного методу в нормативній базі конституційного права. Правові норми, що відповідають одне одному в плані юридичної сили і функціонують в одній площині суспільних відносин, не структуруються за своєю значимістю. Особливістю цінностей, які

роблять їх несхожими на норми є наявність чіткої ієрархічної структури, яка дає можливість структурувати їх за критеріями важливості або ж значущості. Модифікація конституційно-правових норм в правові цінності чітко показує необхідність їх застосування в соціальній сфері, і причини цієї необхідності. Зокрема, з плином часу, через недостатню кількість юридичних інтерпретацій, певні правові акти отримували невідповідне їм тлумачення. І. В. Завальнюк обґрунтовує, що саме в подібних ситуаціях, співвіднесення правового акту і його характеристик як цінностей, дозволяє використовувати на практиці його реальне значення (с. 95).

У дисертації автор чітко окреслює власну методологічну позицію й визначає правила, на яких повинно ґрунтуватись комплексне дослідження правового феномену справедливості в суспільстві і власне права на справедливий суд (с. 44 – 131).

Дисертант встановлює сучасні засади конституційного права на справедливий суд, спираючись на основні європейські стандарти, як ключові підвалини досліджуваного права, які базуються на засадах статті 6 Європейської Конвенції з прав людини, принципи якої трактуються Європейським судом з прав людини. І. В. Завальнюк слушно наголошує, що конвенційним чином затверджене право на справедливий суд володіє першочерговим та фундаментальним значенням для конституційного права України. Дослідник обґрунтовує, що право на справедливий суд у розумінні Європейської Конвенції гарантує право на справедливий і публічний розгляд справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, у процесі визначення цивільних прав та обов'язків особи чи в процесі розгляду будь-якого кримінального обвинувачення, яке пред'являється особі, а також визначає важливі прецедентні засади та базиси права на справедливий суд, сформовані Європейським судом з прав людини у процесі дослідження та аналізу кейсів відповідної практики, які чинять беззаперечний вплив на конституційне право України (с. 134 – 175).

Викликає інтерес надання автором авторської дефініції «права на

справедливий суд», яка на відміну від існуючих раніше, визначає його як затверджену на конституційному рівні можливість особи здійснювати безперешкодний справедливий захист власних прав, свобод та інтересів, що були порушені, у належних державних інституціях, наслідками застосування якої є їх повне відновлення (с. 259).

І. В. Завальнюк доказово аргументує пропозиції, вироблені на основі конституційно-правового аналізу гарантій забезпечення права на справедливий суд в провідних країнах світу щодо вдосконалення конституційно-правових гарантій справедливого судочинства, зокрема: безпосередня регламентація права на справедливий суд в Конституції України; позбавлення процедур реалізації права на справедливий суд від будь-якого політичного впливу шляхом побудови політичним чином незалежної системи призначення суддів на посади; забезпечення ефективних процедур судового контролю за допомогою формування ідеології судового контролю на основі рішень Європейського суду з прав людини та визначення меж участі судів у виконанні рішень; зменшення судових витрат у процедурах захисту права на справедливий суд, шляхом надання пільг, відстрочки, розстрочки платежів; збільшення рівня грошових компенсацій за порушення стандартів справедливого судочинства; забезпечення конституційної регламентації всебічної заборони будь-якої дискримінації громадян у процесі реалізації ними конституційного права на справедливий суд; вдосконалення системи електронного правосуддя; впровадження ефективних механізмів судового адміністрування; створення системи спеціалізованих, неприбуткових громадських організацій із захисту права на справедливий суд; досягнення, зміцнення та підтримка високого авторитету суду в соціальній структурі українського суспільства (с. 266 – 365).

Важливим науковим доробком автора є обґрунтування основних нормативних гарантій конституційного механізму забезпечення права на справедливий суд в Україні з ціннісних позицій, зокрема: справедливості судочинства; експліцитності судочинства; розгляду справи упродовж розумного строку; незалежності суду; безсторонності суду; утворення суду на підставі

закону (с. 381 – 430).

Поділяємо наукову позицію дисертанта щодо обґрунтування положень із забезпечення незалежності й безсторонності суддів як частини системи конституційних гарантій справедливого судочинства в Україні: розробка механізму запобігання можливим зловживанням права на відвід, зокрема з метою затягнути судовий процес; запровадження правила: якщо відвід судді заявляється повторно, і у минулий раз рішення щодо нього було прийнято на користь суду, відповідний суд може відмовити у задоволенні заяви, бо у такому випадку вбачається зловживання заявником своїми процесуальними правами (с. 412).

Слушними є пропозиції дослідника щодо пропозиції відносно змін спеціального законодавства з метою зменшення впливу на суддів, зокрема шляхом: внесення змін до частини 2 статті 6 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року № 1402-VIII стосовно визначення, що особам, які не є учасниками судового процесу, забороняється звертатися до суду щодо тих чи інших справ; внесення змін та викладення у новій редакції частини 1 статті 7 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 року № 1402-VIII, із зазначенням, що: «Кожна особа має право на захист її прав і свобод безстороннім, незалежним судом, що діє згідно принципу верховенства права» (с. 482 – 483).

Достатньо виваженими і ґрунтовними видаються результати дослідження І. В. Завальнюка щодо надання рекомендацій із удосконалення ефективності реалізації конституційного механізму забезпечення права на справедливий суд в Україні з реалізаційних позицій, зокрема: гнучка система поновлення строків позовної давності/звернення до суду без встановлення автоматичної відмови у доступі до правосуддя у випадку їх пропущення; стратегія доступності правосуддя для осіб з будь-яким матеріальним станом, шляхом оптимізації розміру судових витрат; належне функціонування органів з надання первинної безоплатної правової допомоги; відповідальність держави за завідомо неправосудні рішення у справах, поряд із особистою відповідальністю суддів;

матеріальна відповідальність винної сторони за умисне затягування процесуальних строків у випадку, якщо буде встановлено, що затягування строків здійснюється з вини відповідної сторони або суду (с. 445 – 475).

Повнота викладу результатів досліджень в опублікованих працях.

Основні положення дисертації знайшли своє відображення в тридцяти семи наукових працях, а саме: одній монографії, двадцяти п'яти статтях, що опубліковані у фахових наукових українських та зарубіжних виданнях, а також тезах одинадцяти доповідей на міжнародних науково-практичних конференціях, які додатково відображають результат дослідження. Опубліковані наукові праці та реферат повно відображають результати проведених наукових досліджень. Зміст реферату ідентичний основним положенням дисертації. Дисертаційне дослідження виконане автором самостійно.

Практичне значення результатів дослідження. У дисертації запропоновані висновки на основі формули теорія-практика-теорія, які зорієнтовані як на нормативне поліпшення конституційних основ забезпечення права на справедливий суд в Україні, так і на їх практичну реалізацію.

Слід відзначити компетентність автора щодо найменших деталей проблеми, її глибоке вивчення, вміння аналізувати та інтерпретувати джерела. Зі знанням наукових проблем конституційного забезпечення справедливого судочинства дисертантом було сформульовані цікаві висновки, які не повторюють відомі в науці на сьогоднішній день положення. Висновки, представлені дисертантом у роботі, є об'ємними, логічними, такими, що відображають опрацьований теоретичний та практичний матеріал, проаналізовані вітчизняні та зарубіжні наукові праці щодо конституційних основ забезпечення права на справедливий суд.

Слід зауважити, що оригінальність проведеного дослідження, методологічні підходи до розв'язання поставлених завдань, динамічність самого предмету дослідження, суб'єктивне розуміння опонентом деяких моментів

дисертації, зумовлюють деякі **дискусійні положення**, які, на наш погляд, потребують певного уточнення:

- по-перше, у підрозділі 1.1 дисертант аналізує філософсько-методологічні засади дослідження правового феномену справедливості в суспільстві (с. 44-59). Проте автор так і не робить висновок про те, чим саме виступає поняття справедливості в сучасній філософії права;

- по-друге, в підрозділі 2.4 автор досліджує конституційне право на справедливий суд в рамках доступності правосуддя (с. 207-233). Серед іншого, дисертант зазначає, що держава, крім негативного зобов'язання, що створює перешкоди суб'єктам, які бажають скористатися судовим захистом, не може не виконувати позитивних повинностей, що виражаються в створенні умов для доступу до суду (с. 211). В контексті цієї тези доцільно було б розкрити, якими основними показниками доступності правосуддя керується сучасна держава?

- по-третє, у підрозділі 4.3 автор, досліджуючи європейські вимоги справедливого судочинства (с. 430-444) не надає жодної типології чи класифікації відповідних джерел. Виходячи з цього, виникає питання: як саме можна класифікувати міжнародно-правові акти, які регламентують право особи на справедливий суд? Варто було б обґрунтувати відповідну класифікацію під час публічного захисту, що значно б підсилило ґрунтовність проведеного дослідження.

- по-четверте, в цілому погоджуючись із позицією автора щодо визначення, основних нормативних гарантій конституційного механізму забезпечення права на справедливий суд в Україні з ціннісних позицій: справедливості судочинства; експліцитності судочинства; розгляд справи упродовж розумного строку; незалежність суду; безсторонність суду; утворення суду законом (с. 479), дисертантові варто було б більш розширити перелік таких гарантій, зокрема, такими як право на публічне оголошення судового рішення та забезпечення виконання судових рішень, що являються складовими серед гарантій справедливого розгляду справи.

- по-п'яте, у дисертації І. В. Завальнюк робить висновок, що право людини і громадянина на справедливий суд в Україні має значно ширше значення (внаслідок розповсюдження його дії щодо права на судовий захист, відповідно до статей 55, 64, 124, 129 та 129-1 Конституції України), ніж те, що надається відповідними рішеннями Європейського суду з прав людини, в яких відповідне право не виходить за рамки справедливості судочинства (с. 502). Так, дійсно, право на справедливий суд має на меті надати захист особі на випадок порушення її прав. Але, по-перше, право на справедливий суд має певну автономність, а саме не залежить від наявності чи відсутності факту порушення інших прав. По-друге, на нашу думку, значення права на справедливий суд переважно полягає не у захисті інших прав, а у наданні можливості особі скористатися судовим механізмом захисту своїх прав через забезпечення доступу до суду і проведення судового розгляду на справедливих засадах. При цьому, не презюмується, що особа, яка звертається до суду, обов'язково є потерпілою, або її вимоги є обґрунтованими, адже тоді у суду автоматично виникав би обов'язок задовольняти будь-які заяви осіб, які вказують на порушення їх прав. Тому, надання або ненадання судового захисту є вже кінцевим результатом розгляду справи, а для держави є пріоритетним саме забезпечення процедури судового розгляду відповідно до встановлених міжнародних стандартів.

Наведені міркування не впливають на високу оцінку дисертаційного дослідження І. В. Завальнюка, не знижують його наукової та практичної цінності. Висловлені побажання є дискусійними та спрямовані на привернення уваги дисертанта до ще не досліджених аспектів наукової проблеми.

Наукові положення, висновки та рекомендації дисертації І. В. Завальнюка мають достатнє теоретичне, методологічне та емпіричне обґрунтування. Це обумовлено великою кількістю проаналізованих здобувачем джерел, апробацією результатів дослідження на науково-практичних конференціях, а також використанням сучасних загальнонаукових і конкретно-наукових методів дослідження.

Тема дисертації є актуальною, її структура є добре продуманою, а матеріал викладений логічно та послідовно. Отримані в роботі наукові результати в сукупності розв'язують важливу наукову проблему. Робота виконана на високому теоретико-методологічному рівні, є цілісною та завершеною. Дисертаційне дослідження І. В. Завальнюка відповідає паспорту спеціальності 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право.

Підсумовуючи викладене, варто зазначити, що представлена до захисту дисертаційна робота Завальнюка Ігоря Вікторовича «Конституційні основи забезпечення права на справедливий суд в Україні» є самостійним і оригінальним науковим дослідженням, яке містить раніше не захищені наукові положення, отримані автором нові науково обґрунтовані результати в галузі юридичної науки, теоретичним рівнем та практичною важливістю повною мірою відповідає вимогам Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2021 року № 1197, що дає підстави клопотати перед спеціалізованою вченою радою про присудження Завальнюку Ігорю Вікторовичу наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право.

Офіційний опонент:

доктор юридичних наук, професор

підполковник поліції

декан факультету № 4

Харківського національного

університету внутрішніх справ

Микола МАРЧУК